

TARTALOM

Jelenidőben

- **Glatz Ferenc:** „Rendszerváltás”, „átalakulás” Magyarországon 3
 - **Johnson, L. R.:** Forradalom után 5
 - **Magyarics Tamás:** A kétpólusú világpolitika összeomlása 15
 - **Szilágyi Ákos:** A birodalom szétesése 20
 - **Bojtár Endre:** A rendszerváltás a balti államokban 25
 - **Németh István:** Németország újra-egyesítése 29
 - **Szokolay Katalin:** Szakszervezet, kormány, hatalomváltás 34
 - **Hamberger Judit:** Rendszerváltás és az állam felbomlása 38
 - **Vogel Sándor:** Rendszerváltás fegyveres összecsapással 42
 - **Kapronczay Péter:** Összeomlás, puccs, demokratizálódás 46
 - **Juhász József:** Jugoszlávia felbomlása 49
 - **Berend T. Iván:** A tervezéstől a piacig 53
 - A honggfalás és az államalapítás kora**
 - **Zsoldos Attila:** A Szent Korona árnyékában 58
- ### Hírek
- Polinézia benépesülése • Eredetre utaló gének
 - Felszínen egy elsüllyedt sziget • A lázadók leszámazottjai • Britannic: a Titanic „testvére” (Farkas Ildikó) 60
- ### Tisztelt Szereksztőség!
- **Takács-Sánta András:** A világ népeinek utolsó 13 ezer éve 62
- ### Gyapapodó közgyűjtemények
- **Csorba László:** Kincsek a magyar kereszténység évszázadaiból 65

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: Engel Pál, Kertész István, Sipos Péter, Szász Zoltán, Tóth István György

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia
Szerkesztőségi titkárság: Kocsis Gabriella, Farkas Ildikó
Munkatársak:
Demeter Zsuzsanna, Stemlerné Balog Ilona (kép); Horváth Imre (számítógépes tördelés); Nagy Béla (térkép)

Felelős kiadó: História Alapítvány
Elnök: *Niederhauser Emil*
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Úri u. 53.
Telefon: 356-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250
www.historia.hu
A História Alapítvány bankszámlaszáma:
11701004-20125394 OTP Bp., I. ker. Alagút u. 3.

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoportja
Vezető: *Kovács Éva*
Nyomás: MESTERPRINT Kft.
Budapest, Vak Bottyán u. 30-32/B
Felelős vezető: *Losonczy György*

Megjelenik évente tízszer.
Előfizetési díj: 1 évre 1100 Ft

Terjeszti: LAPKER Rt. és alternatív terjesztők
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP), Budapest, Orczy tér 1-3.
Külföldre előfizethető: Hess András Kereskedelmi Kft.
H-1406 Budapest, P. O. Box 53

HU ISSN 01392409. Index: 25384
Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

JELENIDŐBEN

„Rendszerváltás”, „átalakulás” Magyarországon

Munkahipotézis

1. A KUTATÁST ÉS A TUDOMÁNYOS VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁST ZAVARÓ TÉNYEZŐKRŐL. Olyan rendszerben nőttünk fel, amely rendszerben a politikai adminisztráció „hivatalos” álláspontok igazolását igyekezett számon kérni a történet-tudománytól. Legalábbis a rendszer fellazulásáig így volt. Azt várta el, hogy a jelen szempontjait visszavetítsük a múltba, és a jelenben győztes hatalmi erők legitimitását igazoljuk történelmi tényekkel. A történelemtől *üdv-történetet* akartak íratni. Mi az európai történetírás szakmai, erkölcsi hagyományait, következményeit igyekeztünk érvényesíteni.

Azt hittük, ha az ideológia vezérelte politika megszűnik, és ha egy párt helyett több párt csinálja majd a politikát, akkor nem lesz többé erő, amelyiktől a történetnek „félnie” kell, ha a tényekből származó következtetéseit leírni vagy kimondani akarja. Másként történt. Ma új típusú akadályok meredeznek elénk.

Immáron a *társadalom öngazoló vágya* és a *média*, valamint a sokszínű politika öngazolás-óhajai veszélyeztetik a történettudomány szakmai ítéleteit. Előtör a másfélszázados „magyar betegség”, a viktimológia, amikor mindenki áldozatnak kívánja bemutatni magát, és egyéni sikereinek elmaradását a közvetlen múlt politikai rendszerén kéri számon. Előtör a kelet-európai *öngazoló* betegség, amely hányatott újkori történelmünkben újra és újra utólagos ellenállók millióit teremt meg, torzítva így az egyén múltját és a nemzet történelmét. (Ahogy egy alkalommal Garibaldival mondtuk, aki győztes maroknyi partra szálló seregét az évfordulón hatalmas tömeggé dagadni látta: „Kevesen voltunk, sokan maradtunk”.)

Az egy párt helyett most hirtelen több párt kíván történelmi visszaigazolást. A *különböző pártpolitikai szempontú üdv-történetek veszélye* fenyeget. Az elmúlt évtizedek történelme átpolitizálódik. (Külön tanulmány tárgya lehet, hogy melyik párt miért és hogyan nyúl vissza az 1945–1990, sőt az 1919–45 közötti évek történelméhez.)

A mai magyar közgondolkodás legnagyobb veszélye ismét a *historizálás*.

Ezért is fontos, hogy az Akadémia, illetve az MTA Társadalomkutató Központja felvállalja a rendszerváltás kutatását. Az „egyforma távolságra minden politikai párttól” elve vezet bennünket a jelen és a múlt megítélésében. És ismételjük unos-untalan: a történelem kutatása és a történetírás ugyanúgy szakma, és ugyanúgy szakértelem kérdése, mint a gátépítés, vagy a gyógyászat útjainak keresése. A politikusok foglalkozzanak a jellel és a jövővel, mert ott van rájuk szükség. S a történelmet inkább engedjék át a történetkutatásnak.

2. TÉNYEK, TÉNYEK, TÉNYEK. Legfontosabb a *megbízható adatbázisok* létrehozása. Részletes *történelmi kronológia*, a közélet, a politika és a gazdasági szféra szereplőinek *életrajzi lexikona*, *elemző statisztikai adattár* az iparban, kereskedelemben, agráriumban és a társadalomban lejátszódó változásokról. Ezen alapozó kutatások nélkül nem lehet következtetést levonni a rendszerváltás előnyeiről (és hátrányairól).

3. Rendszerváltás: honnan, hová? A rendszerváltás: egyik gazdasági és politikai rendszer felváltása egy másikkal. Az egyik rendszer a „*proletárdiktatúra*”, a másik rendszer a „*demokrácia*”. Megközelítő pontossággal kell tisztázni a *proletárdiktatúra* komplex ismérveit és kialakulását Magyarországon. (Diktatórikus hatalomgyakorlás; a tulajdon állami monopóliuma; ideológiai alapon világrend-

szer-szintű elzárkózás; a személyi, lelkiismereti szabadságjogok és a polgárok szervezkedésének korlátozása; a közvélemény-formáló intézmények állami és pártellenőrzése.)

Megközelítő pontossággal le kell írni az 1989 utáni demokrácia ismérveit. És összehasonlítani az 1990 előtti rendszerrel.

4. A RENDSZERVÁLTÁS KEZDETE ÉS VÉGE. A konkrét kutatások adhatnak arra választ, melyik országban (így Magyarországon) és melyik szektorban mikor kezdődött a rendszerváltás. Legalább azt kell pontosan megmondani: a régi rendszeren belül melyik szektorban (államhatalom, gazdaság, kultúra stb.) mikor indult meg a proletárdiktatúra lebontása.

És csak a konkrét kutatások adhatnak arra választ, hogy milyen szektorban mikor zárult a rendszerváltás, vagy egyáltalán lezárult-e.

A nemzetközi történeti és politológiai irodalom megkülönbözteti egymástól a „rendszerváltást” és az „átalakulást” (transzformáció). Rendszerváltásról beszél addig az időpontig, amely időpontban a demokráciára váltás visszafordíthatatlanná válik. Így Magyarország esetében a rendszerváltást 1965–1994 közötti időre teszik. (Általában a volt szocialista országokban a második demokratikus politikai választásokat tekintik a rendszerváltások befejezésének.) Mégis elismerik, hogy a régi rendszernek több eleme élte túl a politikai rendszer változását gazdaságban, kultúrában egyaránt. Az *átalakulást* (transzformáció) hosszabb történeti folyamatnak tekintik, amelynek során az adott állam – a politikai rendszeren túlmenően – a napi társadalmi gyakorlatban is az európai demokráciák normái szerint működik.

5. EZERÉVES INTEGRÁCIÓ. A szovjet rendszerben élt államok többsége – így mindenekelőtt Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Jugoszlávia – abban a régióban foglal helyet, amelyik kerek ezer esztendeje a *nyugat-európai fejlett államok „modernizációs” rádiuszában* élnek. E peremterületek hol közelebb kerültek a fejlettebb nyugathoz, hol eltávolodtak attól. A rendszerváltás ezen országokban azt is jelenti, hogy a szovjet megszállás felszámolásával politikai rendszerük, társadalmi-kulturális értékrendjük ismét közelebb kerül a nyugat-európai kultúrákhoz. Az „átalakulás” tehát egy ezeréves *felzárkózási folyamat* része, és ennek is csak *egy kis fejezete a rendszerváltás.*

6. MAGYARORSZÁG A SZOVJET RENDSZERBEN. A Magyarországon 1949-ben bevezetett proletárdiktatúra egy nemzetközileg alapelveiben meghatározott politikai, gazdasági és kulturális rendszer volt. Vizsgálata tehát csakis a *szovjet rendszer egészének részeként* végezhető. Összehasonlító kronológiát kell készíteni a szovjet rendszerek történelméről, hogy lássuk, mely szektorokban (politika, gazdaság stb.) érvényesül központi (moszkvai) irányítás, és mely államok politikai vezetése tudta (vagy kívánta) a maga nemzeti hagyományait a nemzetközi szovjet rendszer gleichsajtoló politikájával szemben megvédeni.

A magyarországi szovjet rendszer vezetői egy függetlenségét elvesztett, *megszállt államban* vállalkoztak a közösség működtetésére. Mind az egyének, mind a párt értékelése csakis aszerint történhet: a kisebb vagy országos intézmények vezetői mennyire voltak képesek a helyi lakosság gaz-

dasági, kulturális állapotát javítani, és biztosítani kapcsolataikat a világ élenjáró kultúráival az adott nemzetközi helyzetben.

7. AZ IPARI-TECHNIKAI FORRADALOM ÚJABB SZAKASZA ÉS A RENDSZERVÁLTÁS. A szovjet rendszert az egyetemes ipari-technikai forradalom, illetve az ezt követő érintkezés-kultúra forradalma tette tönkre. A rendszert nem lehetett fenntartani egy olyan társadalomban, amelyben az egyén és egyén, egyén és közösség között számtalan új közlekedési fórum jött létre. A műholdas televíziózást, a számítógéprendszereket, a tömeges telefonozást nem lehet ellenőrizni, a világ fejlettebb kultúráitól már nem lehet elzárni százmilliókat.

A *politikai-gazdasági rendszer nem volt versenyképes* a kapitalista gazdálkodással és a demokráciákkal. A rendszer már nem segítette, de hátráltatta az itt élő közösség versenyképességének kifejlesztését.

Ezért alapozó kutatásokat kell folytatni: az *ipari-technikai forradalom egyes technikai és kulturális vívmányai miként hatoltak be Magyarországra* (számítógép, műholdas televíziózás, világszintű személyes kapcsolatrendszerek stb.), és miként lazították a rendszert a mindennapok szintjén. Mennyire segítette ezt elő a magyarországi politikai vezetés, vagy mennyire tiltotta azokat?

8. EMBER ÉS EMBER, TERMÉSZET ÉS EMBER VISZONYAI. Mind a „rendszerváltás”, mind az „átalakulás” kutatása terjeszkedjék ki a politikai-társadalmi-kulturális viszonyokon túlmenően a *természet és ember kapcsolatára* is. A politikai szabadságjogok, a demokratikus intézményrendszer, a piacgazdaság, a gondolati és lelkiismereti szabadság fontos, de legalább ennyire fontos a természet és ember viszonyának alakulása.

A 20. században értek el ahhoz a szinthez az ipari-technikai forradalmak, hogy az emberiség eszközürendszere és életformája a természeti életfeltételeink megsemmisítéséhez vezethetnek. És most ért el oda a természetkutatás, hogy felismerje a Glóbusz-szinten bennünket fenyegető veszélyeket. Ezért tegnapról az emberiség történelmének egyik legfontosabb szempontja az is, hogy *miként viszonyulnak a társadalmi-politikai rendszerek az emberi környezethez.* (Ebből a szempontból ismertek a szovjet rendszer természetkörnyezet-ellenes, korlátolt ipari és élelmezési központú politikai akciói.)

A magyar rendszerváltás történelmében azt is vizsgálni kell, hogyan alakultak a magyarság szállásterületének, illetve a magyar állam területének *talajviszonyai, vizeink, növénytakarónk, állatvilágunk* helyzete. Vajon az új tulajdonviszonyok (például a föld vagy az ipari bázisok tulajdona, a vízgazdálkodási rendszer privatizálása stb.) hogyan hatnak ki a Kárpát-medence természeti viszonyaira?

Ezért a kutatásba a társadalomkutató intézeteken (történettudomány, politológia, szociológiai, jog, néprajz, gazdaság, művészettörténet, irodalom, pszichológia) kívül be kell vonni a természetkutató (mezőgazdasági, földtudományi, vízgazdálkodási, orvostudományi, ökológiai) intézeteket is.

A rendszerváltozáshoz tartozik annak tudomásulvétele is: a *rendszerváltás nemcsak ember–ember viszonyának, de ember és természet viszonyának modernizálása is.*

Budapest, 2001. december 19.

GLATZ FERENC